

ПОЛИТИЧКИ ИДЕАЛ ФАЛЕЈЕ ИЗ ХАЛКЕДОНА

О животної судбини и интелектуалној физиогномији Фалеје из Халкедона — једног од оних малобројних знаних ветерана античке политичке философије чија су схватања, захваљујући срећној благонаклоности Аристотеловог историског екскурса у другој књизи *Полиитике* (Arist. Pol. II 4, 1266 a ff.), делимично отргнута од заборава — не зна се буквално ништа: биографски и литерарно-историски подаци недостају овде дефинитивно и потпуно. Са сигурношћу се може рећи једино толико да је Фалеја био пореклом из Халкедона, из оне исте јонске колонијалне насеобине у Битинији, на јужној обали Босфора, која је дала и Трасимаха, чувеног софисту и учитеља реторике, иначе такође заинтересованог за политичка и правно-философска расправљања¹). Мање су извесне временске границе у којима је политички мислилац из Халкедона живео и делао, мада изгледа да ништа не противречи закључку који је с позивањем на Аристотела већ одавно учињен, наиме да је Фалеја био старији савременик Платонов, а нешто млађи од аутора најстаријег античког списа о идеалној држави милетског архитекте Хиподама²).

По свом карактеру, домашају и улози коју је одиграо у развоју социјално-политичких идеја античког света, Фалејин план најбољег државног уређења није нам ни изблиза довољно јасан. Наш једини сведок у овом случају — Аристотел — обавештава нас летимично и крајње уздржано само о неколиким његовим карактеристичним појединостима, али нас уопште не упућује у то како је овај план био замишљен

---

1) Да се на основу овог податка не може закључити ништа ни о Фалејину личном односу према софистима ни о његовој евентуалној идејној зависности од софиста, јасно је већ само по себи. Упор. Ed. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, I. 2, 6. изд. (W. Nestle) 1920 стр. 1331 f.

2) Упор. W. Oncken, *Die Staatslehre des Aristoteles*, I. 1870, стр. 210, 2. E. Barker, *Greek Political Theory. Plato and His Predecessors*, 1918, стр. 80, 1. Th. Gomperz, *Griechische Denker*, I. 4. изд. 1922 стр. 340. 483. — О Хиподаму упор. нарочито P. Bise, *Hippodamos de Milet*. Archiv für Geschichte der Philosophie, XXXV, 1925.

у целини, на каквим се принципима заснивао и колико је био конзеквентно изграђен⁸⁾). Да је Фалеја несумњиво пружио читав један пројекат државног уређења, а не само неколико конкретних практичних законских предлога, показује контекст Аристотелова текста: Фалеја се наиме помиње заједно с Платоном и Хиподамом, за које је изричито наведено да су расправљали *περί πολιτείας*, а који су опет, као и сам Фалеја, такође обележени као *ιδιώται μὴ πολιτευθέντες*. Приликом дискусије Платонових социјално-политичких ставова Аристотел истина није у потпуности пропустио да нас информише и о принципијелним философским мотивима Платонове идеалне државе, мада и овде ипак не треба изгубити из вида колико би наша слика о Платону била друкчија када бисмо били упућени само на Аристотелова обавештења. Али је зато Аристотелово прећуткивање при излагању Фалејиних и Хиподамових схватања упорно доследно⁴⁾).

На основу оних појединачних, преко Аристотела једино познатих, конкретних решења која је Фалеја истакао у вези с извесним основним питањима социјалне реформе, може се отуда само индиректним путем извести закључак о етичким и философским принципима на којима је читав Фалејин политички програм био заснован, али нам овај поступак — ма колико да се он овде намеће као једино могућ — не обезбеђује, разуме се, ништа више од вероватности. На терену историје античке философије пре Платона и Аристотела вероватност је уосталом уопште далеко чешће доступнија од извесности, тако да тешкоће у Фалејином случају не претстављају никакву новину, најмање такву да би оправданост и вредност самог истраживања била доведена у питање.

У Аристотелову кратком приказу Фалејиних социјално-политичких ставова јасно се могу разликовати три врсте обавештења (којима су уосталом вероватно одговарале и три посебне партије у Фалејином спису о најбољој држави): 1. обавештења која се односе на претпоставке Фалејиног политичког мишљења, 2. обавештења која се односе на уређење Фалејине идеалне државе као такве, и 3. обавештења која се односе на мере које је Фалеја, полазећи од датих друштвених односа, предлагао као најуспешније за увођење у живот његовог политичког програма.

Аристотел пре свега наводи да је Фалеја пошао од једног интересантног и оштроумног запажања, наиме да главни узрок социјалних превирања и револуција лежи у не-

⁸⁾ Упор. о томе R. v. Pöhlmann, *Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*, II. 3. изд. 1925, стр. 5 f.

⁴⁾ Неколико одличних примедба о карактеру Аристотелових литерарно-историских екскурса дато је код E. Salin-a, *Platon und die griechische Utopie*, 1921, стр. 164 ff.

једнакости земљишног поседа (δοκεῖ γάρ τισι τὸ περὶ τὰς οὐσίας εἶναι μέγιστον τετάχθαι καλῶς· περὶ γὰρ τούτων ποιεῖσθαι φασι τὰς στάσεις πάντας), што би свакако дало основа закључку да је Фалеја био један реалистички оријентисан мислилац који је јасно сагледао онај централни и такорећи животни проблем који је практично већ одавно био постављен у многим грчким државицама онога доба, а преко кога се у теорији дотада углавном ћутке прелазило — проблем привредне демократије или материјалне правде⁵⁾. Колико је оно Фалејино запажање било фундирано дубљом историском или социолошком анализом, ми данас не знамо, пошто нам Аристотел не саопштава ништа у том правцу. Али је већ и она једна једина реченица у Аристотеловом реферату довољна да нам укаже на то да је социјална и привредна ситуација у Грчкој крајем петог и почетком четвртог столећа старе ере, која је несумњиво била врло критична, снажно потстакла Фалејину политичку фантазију, да је Фалеја у првом реду под импресијом све већих социјалних супротности и непосредне опасности отворених сукоба посегао за истраживањем идеалних политичких облика, дакле једино у намери да задовољи практичне и неопходне потребе дана.

Као најважнију новину коју је Фалеја унео у свој нацрт најбољег државног уређења, Аристотел истиче захтев за изједначењем грађана у земљишном поседу. (У уводној Аристотеловој напомени стоји, истина, много шира формулација: φησὶ γὰρ δεῖν ἴσας εἶναι τὰς κτήσεις τῶν πολιτῶν, али се у завршним критичким примедбама ипак испоставља да Фалеја није захтевао увођење потпуне једнакости у имовинским односима, већ само једнакости у поседовању непокретности: οὐ καλῶς δ' οὐδὲ τὴν ἰσότητά τῆς οὐσίας εἰρημεν· περὶ γὰρ τὴν τῆς γῆς κτήσιν ἰσάζει μόνον). По Аристотеловом сведочанству Фалеја је иначе такође инсистирао и на потреби увођења једнаког васпитања за све грађане идеалне државе (οἴεται γὰρ δυοῖν τούτοις ἰσότητά δεῖν ὑπάρχειν ταῖς πόλεσιν, κτήσεως καὶ παιδείας⁶⁾), али прави смисао овог захтева није нам потпуно разјашњен. Могуће су две претпоставке: 1. или је Фалеја сматрао да свим грађанима без

⁵⁾ J. Kaerst, *Geschichte des Hellenismus*, I. 3. изд. 1927 стр. 122: „Aus dem Gegensatz zwischen der politischen Gleichheit des demokratischen Staates und der wirtschaftlichen Ungleichheit erwuchs eine gefährliche Spannung der inneren Lage, die in dem zunehmenden Streben der ärmeren Bürger, ihre politische Macht zur Verbesserung ihrer wirtschaftlichen Zustände zu benutzen, zum Ausdruck kam.“ Упор. уосталом цело четврто поглавље прве књиге, где се налазе и бројни подаци о литератури.

⁶⁾ Да ли се из тога може извести закључак да је Фалеја био инспирисан софистичким идеалом образовања, како је то учинио M. Hamburger, *The Awakening of Western Legal Thought*, 1942, стр. 24, врло је неизвесно.

разлике треба пружити једно јединствено политичко образовање које би имало за циљ да код њих до максимума развије осећање солидарности и кохезије, 2. или је, имајући у виду необичну важност духовне културе за живот слободног човека, Фалеја хтео да каже само то да сви грађани идеалне државе треба да имају подједнаке могућности да развију своје индивидуалне наклоности и способности, и да се неограничено предају уживању у културним вредностима. Ова друга претпоставка је свакако утолико вероватнија, што Аристотел изричито замера Фалеји да је пропустио да ближе одреди какво треба да буде то образовање које би ваљало начинити подједнако доступним свим грађанима (*ἀλλὰ τὴν τε παιδείαν ἥτις ἔσται δεῖ λέγειν, καὶ τὸ μίαν εἶναι καὶ τὴν αὐτὴν οὐδὲν ὄφελος*). Јер би уствари тек једна Фалејина напомена о карактеру тог образовања могла да нас упути на већу вероватност оне прве могућности.

Поред слободних и пуноправних грађана — у које су, као што смо већ видели, убрајани искључиво земљопоседници — у Фалејиној идеалној држави постоје, разуме се, и робови⁷⁾. Робовима је препуштено обављање свих привредних послова, али уз потпуно искључење из политичког живота (*οἱ τεχνῖται πάντες δημόσιοι ἔδονται καὶ μὴ πλήρωμά τι παρέχονται τῆς πόλεως*). Занимљива је новина у погледу положаја робова у Фалејиној идеалној држави. Робови наиме нису остављени у приватном власништву слободних грађана-земљопоседника, већ су преобраћени у државне робове (*δημόσιοι*), што би значило да је Фалеја поклањао посебну пажњу привредно-организаторској функцији државе, и то, како изгледа, у првом реду осведочен искуством привредних тешкоћа многих хеленских државица да приватна иницијатива овде не значи много, или готово ништа. — Из Аристотелова реферата о садржини Фалејиног пројекта идеалне државе дознајемо најзад једино још толико да је ова држава била замишљена потпуно у духу грчког схватања полиса: територијално прегледна, с ограниченим бројем становника и као аутаркична привредна јединица (*φαίνεται δ' ἐκ τῆς νομοθεσίας κατασκευάσων τὴν πόλιν μικράν*).

Што се тиче Фалејина схватања у погледу могућности увођења у живот његових политичких планова, Аристотел наводи следеће. По Фалејином мишљењу изједначење грађана у земљишном поседу лако је спровести приликом стварања нове државне организације, али много теже када се ради о већ постојећој. У овом другом случају Фалеја је отуда предлагао као најподеснију и најефикаснију меру да богати грађани дају мираз, али да га не примају, и обратно, да сиромашни грађани једино примају мираз, али да га сами

⁷⁾ R. v. Pöhlmann, op. cit. стр. 6, 3.

не дају (ὄρωσ δὲ τάχιςτ' ἂν ὀμαλισθῆναι τῷ τὰς προίκας τοὺς μὲν πλουσίους δίδοναι μὲν, λαμβάνειν δὲ μὴ, τοὺς δὲ πένητας μὴ δίδοναι μὲν, λαμβάνειν δέ). Очигледно је да овај предлог звучи данас крајње наивно и неубедљиво. Да се на предложени начин не може много постићи, јасно је већ само по себи. Шта је Фалеју навело на овај закључак да се законским регулисањем имовинских односа приликом женидбе одн. удаје може успоставити изједначење земљишног поседа међу грађанима, није нам познато. Није разуме се немогуће — као што је то истакао још Л. Штајн⁸⁾ — да је Фалеја притом имао у виду ситуацију у Спарти, где су богате наследнице (ἐπίκληροι или ἐπίδοχοι) поседовале ни мање ни више него две петине читавог расположивог земљишта у држави, и на тај начин претстављале готово пресудан фактор у друштвеним односима.

О идејно-историској вредности и значају Фалејине идеалне државе говорило се досада у науци већ у више махова. Један од првих који је у новије време скренуо пажњу на Фалеју, Ф. Суземил, отишао је међутим тако далеко у наглашавању идејне сродности Фалејиних и Платонових политичких схватања, да је шта више закључио да Платонова друга најбоља држава није уствари ништа друго до само продубљен и систематски развијен политички програм заборављеног Халкедоњанина⁹⁾. Познати историчар античких социјалних проблема и социјализма у античком свету Р. фон Пелман — који је такође с емфазом указао на историску важност Фалејиног програма политичке реформе — оградио се, међутим, опрезно од Суземилових претеривања, мада је ипак прихватио његову општу оцену о сродности Фалејиних идеја с Платоновим политичким теоријама као несумњиву¹⁰⁾. Пелман је, истина, извео знатно детаљнију анализу Фалејиних социјално-политичких идеала него што је то Суземил уопште и помишљао, и не може се свакако без даљег порећи да његова извођења нису лишена сваког основа, ма колико да су она, како ја верујем, остала недоказана.

Пелман је, дакле, утврдио да доминирајући моменат у Фалејином учењу о најбољој држави претставља социјални принцип, то ће рећи схватање да је држава вредност по себи и да је највиши циљ етичког императива одржање државне заједнице као такве. За подлогу своје интерпре-

⁸⁾ L. Stein, *Die staatswissenschaftliche Theorie der Griechen vor Aristoteles und Platon*. Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, IX. 1853, стр. 163.

⁹⁾ F. Susemihl, Anm. 255 zu der Stelle, према саопштењу R. v. Pöhlmann-a, op. cit. стр. 7.

¹⁰⁾ R. v. Pöhlmann, *ibid.*: „Eine Ideenverwandtschaft mit der Staats- und Gesellschaftstheorie Platons ist so ganz unverkennbar“.

тације Пелман је узео Фалејино изјашњење да ће у идеалној држави све привредне потребе заједнице задовољавати радна снага државних робова, па је нашао да је овде јасно изражен захтев за подруштвљењем целе индустрије и увођењем колективистичког начина производње. Околност да је Фалејин радикални предлог за преображајем привредног живота имплицирао и потпуну политичку деградацију произвођача, њихово тотално потчињавање државној принуди, показивала би стога, по Пелмановом мишљењу, да Фалеја није пошао од једног социјално-демократског становишта које има у виду екстремно спровођење индивидуалистичког принципа једнакости, већ напротив од једног антииндивидуалистичког и антидемократског, али и антикапиталистичког схватања. То би даље значило да Фалејина идеална држава није уствари претстављала ништа друго до реакцију против демократског поретка који је почетком четвртог столећа био уведен у Халкедону, на исти начин као што је и Платонова *πολιτεία* претстављала реакцију против атинске демократије.

Ова основна антидемократска тенденција Фалејина служи отуда, по Пелмановом схватању, као доказ да и онај предлог за увођење једнакости у земљишном поседу међу грађанима идеалне државе није потекао из индивидуалистичких мотива, већ као конзеквенција социјалног принципа, баш као и захтев за увођењем једнаког васпитања за све. Најзад, у потврду своје тезе, Пелман је истакао и то да је, према Аристотелову обавештењу, основни циљ Фалејиних реформи био отклањање злочина у друштву и успостављање социјалног мира, дакле добро заједнице, не задовољење индивидуалних интереса.

Колико ја видим, Пелман је учинио основну погрешку у избору полазне тачке, и цела његова интерпретација остаје уствари небудљива и невероватна у првом реду због тога што је Фалејино третирање положаја робова у идеалној држави овде потпуно криво схваћено. Строго одвајање политике и привреде, које је Фалеја ригорозно спровео у свом нацрту најбољег државног уређења, оснива се уствари на једном специфичном и укорењеном античком схватању о невредности физичког рада¹¹⁾. Бити грађанин и бити слободан од сваке бриге за материјалне потребе — то је, као што је добро познато, у читавој класичној епоси културе полиса важило као нешто што је по себи извесно. Фалеја се, истина, залагао за извесну реорганизацију начина производње, али је његов предлог, како се мени чини, ишао једино за тим да, препуштањем организације робовског рада држави, потпуно ослободи грађане недостојног позива при-

¹¹⁾ Упор. о томе J. Kaerst, op. cit. стр. 122 ff.

вредног предузетника, и ништа више. Да је Фалеја притом био у уверењу да ће државна иницијатива у привреди постићи знатно више од приватне, а да ће то имати за последицу и извесно повећање државних прихода¹²⁾, не може се директно доказати, али је наравно врло могуће. У сваком случају у Фалејином предлогу οἱ τεχνῖται πάντες δηρόβιοι ἔσσονται καὶ μὴ πλήρωρά τι παρέξονται τῆς πόλεως не може се открити никакав захтев за подруштвљењем индустрије и увођењем колективне производње, како је то Пелман мислио.

Да Фалејин политички програм није био заснован на социјалном принципу, већ да се напротив првенствено инспирисао индивидуалистичким мотивима, мени се чини да недвосмислено произилази из оног захтева за увођењем једнакости земљишног поседа међу грађанима. Када би Пелманова теза о тобожњем Фалејином истицању заједнице у предњи план била тачна, онда би, како ја верујем, проблем социјалних сукоба у вези с постојећом неједнакошћу поседа, у идеалној држави морао бити решен на сасвим друкчији начин него што је то Фалеја стварно учинио. Јер у Фалејину програму није истакнут захтев за укидањем приватне својине над земљом и социјализацијом земљишног поседа — како би у оном првом случају без даљег требало очекивати — већ само предлог да се изврши поновна и правична расподела земљишта на бази аритметичке једнакости¹³⁾. То, по свему судећи, вероватно значи да се овде није пошло од схватања да је целина највиши етички аксиом и да су појединци само подређени делови у животу политичког организма, већ напротив од истицања легитимности индивидуалних аспирација и интереса, и признања потребе њиховог задовољења. Јер шта би било природније него постулирати потпуну негацију свих индивидуалних захтева, ако се већ сазнало да су они извор социјалних недаћа, а хтело се служити једино држави, њеном добру и њеном опстанку? Овај би закључак свакако био потврђен тиме што и други Фалејин предлог за увођење једнаког образовања за све грађане идеалне државе, као што смо већ видели, такође изгледа да је тежио за тим да задовољи извесан комплекс индивидуалних амбиција који је у постојећем друштвеном систему остао незадовољен, дакле такође полазио од јединке и налазио оправдања њеним претензијама, не од друштва и његових интереса.

¹²⁾ Тако М. Pohlenz, *Staatsgedanke und Staatslehre der Griechen*, 1923, стр. 72.

¹³⁾ Упор. R. Hirzel, *Themis, Dike und Verwandtes*, 1907, стр. 298: „Auf geometrische Gleichheit sind die platonischen Idealstaaten gegründet und in derselben sieht auch Aristoteles den festesten Kitt der Staaten, während in roher Weise Phaleas' Musterstaat sich auf die platt arithmetische Gleichheit sei es des Besitzes oder der Bildung zu stützen sucht“.

Најзад, последњи ослонац Пелманове тезе — Аристотелов навод да су Фалејине реформе у првом реду корисне као средство предупређења мањих престапа (ὥστε πρὸς τὰς μικρὰς ἀδικίας βοήθητικός μόνον ὁ τρόπος τῆς Φαλέου πολιτείας), али да су оне подесне и да одрже у равнотежи добре односе међу грађанима (ἔτι τὰ πολλὰ βούλεται κατασκευάζειν ἐξ ὧν τὰ πρὸς αὐτοὺς πολιτεύονται καλῶς) — отпада из једног сасвим простог разлога: прави смисао горњег Аристотеловог изјашњења може се утврдити само под претпоставком да се већ унапред зна карактер етичког принципа на коме је заснован политички идеал о коме је ту реч. Јер се предупређење злочинства и успостављање добрих односа међу грађанима може поставити као циљ једног програма из потпуно опречних мотива, како социјалног тако и индивидуалистичког: ту све зависи од тога каква је основа на којој је програм као целина изграђен.

Уосталом, упадљива сличност између ове карактеристичне белешке у циљевима Фалејиног програма и једног познатог места из Аристофанове комедије ΕΚΚΛΗΣΙΑΖΟΥΣΑΙ (v. 560 ff.) — на коју је упозорио W. Nestle¹⁴) — недвосмислено показује методолошку некоректност Пелмановог поступка. Друштвени идеал који је Аристофан извргао руглу у својој комедији полазио је наима — како је то Н. Dietzel¹⁵) бриљантно доказао — од једног екстремно-индивидуалистичког схватања, што значи да се и стихови којима је Аристофан вероватно алудирао на Фалеју v. 560 ff.:

οὐ γὰρ ἔτι τοῖς τολμῶσιν αὐτῆν αἰσχρὰ δρᾶν
ἔσται τὸ λοιπὸν οὐδ' αὖ, οὐδὲ μαρτυρεῖν,
οὐ σοκοφαντεῖν, —

— — — — —
μὴ λαποδυτῆσαι, μὴ φθονεῖν τοῖς πλησίον,
μὴ γυμνὸν εἶναι, μὴ πένητα μηδένα,
μὴ λοιδορεῖσθαι, μὴ ἄνευραζόμενον φέρειν

очигледно не могу тумачити друкчије до с обзиром на целину која одређује њихову функцију и њихов смисао.

После свега што је горе речено остаје нам, дакле, да закључимо да је разлика између Фалејиних и Платонових политичких схватања много дубља него што се досада мислило у науци, будући да је Фалејин политички идеал — као што смо видели — првенствено полазио од индивидуалистичког принципа, који је, међутим, код Платона —

¹⁴) W. Nestle, s. v. Pauly-Wissowa RE XIX 2, 1938, ст. 1659.

¹⁵) Н. Dietzel, *Beiträge zur Geschichte des Sozialismus und Kommunismus. II. Die Ekklesiazusen des Aristophanes und die Platonische Politia*. Zeitschrift für Literatur und Geschichte der Staatswissenschaften, I. 1893, стр. 373. ff.

као што је већ добро познато — био потпуно потиснут социјалним. Тврђење о тобожњем „социјалистичком“ карактеру Фалејиног програма политичке реформе — које је недавно поновио и М. Hamburger¹⁶⁾ — нема уствари никаква поузданијег основа, и требало би га већ једном дефинитивно одбацити из науке.

Београд.

Михаило Ђурић.

RÉSUMÉ

Mihailo Djurić: L'IDÉAL POLITIQUE DE PHALÉAS DE CHALCÉDON

Dans cet étude l'auteur fait une analyse du témoignage d'Aristote sur les conceptions politiques de Phaléas de Chalcédon dans le deuxième livre de la *Politique*. Ayant d'abord souligné que dans la courte notice d'Aristote on peut distinguer trois sortes de renseignements — 1. sur les suppositions de la pensée politique de Phaléas, 2. sur l'organisation elle-même de l'état idéal de Phaléas, et 3. sur les moyens que Phaléas, partant des relations sociales déjà données, proposait comme les plus opportuns pour mettre en valeur son programme politique, — l'auteur tâche d'examiner les motifs philosophiques essentiels de l'idéal politique de Phaléas.

Par l'opposition à l'opinion régnante — que R. v. Pöhlmann propageait acharnement — l'auteur conclut que le programme politique de Phaléas était en premier lieu fondé sur le principe individualiste. Les deux propositions que nomme Aristote, la proposition d'introduire l'égalité de possession agraire et la proposition de l'éducation uniforme pour tous les citoyens de l'état idéal, s'inspirent au fond — estime l'auteur — de la conception de l'importance extrême de la légitimité des aspirations individuelles et de la nécessité de les satisfaire, et non pas de la société et ses intérêts. Donc, la déclaration qui concerne le caractère quasi-socialiste du programme des réformes politiques de Phaléas, n'a aucun point d'appui qui soit réel: la différence entre les opinions politiques de Phaléas et de Platon, selon l'auteur, est plus profond qu'on ne s'en doutait pas dans la science.

¹⁶⁾ M. Hamburger, op. cit. стр. 24.